

УДК 72.01

С.М.Лінда,

доцент, к. арх., НУ «Львівська політехніка»

АРХІТЕКТУРА В КОНСТРУЮВАННІ ТА РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ НОВОГО МІФУ ПРО КИЇВСЬКУ РУСЬ

Анотація: у статті розглядається питання конструювання нових українських міфів, необхідних для становлення та розвитку української нації. Важливе місце у цьому процесі належить новому прочитанню міфу про Київську Русь, яке активно розробляється у сучасній історії України. Показано, як архітектура своїми специфічними засобами сприяє утвердженню у суспільстві нової міфологеми.

Ключові слова: міф, українська нація, Київська Русь, архітектура.

Постановка проблеми

Проблема дослідження міфологічного шару української культури останнім часом стає чи не найпопулярнішою серед українських та зарубіжних дослідників, які намагаються відтворити типові риси і специфіку духовного образу нинішньої України. Така позиція у сучасних українознавчих студіях не є випадковою, оскільки зумовлена тим специфічним місцем, що його посідає проблема міфу у гуманітарних дослідженнях європейських вчених ХХ – ХХІ ст., а також особливістю тих процесів, що відбуваються зараз в Україні. Міфи є потужними джерелами формування, розвитку і функціонування нації. Як зазначає Е. Сміт «потреба викувати...зв'язну міфологію й символізм культурної історичної спільноти завжди стає найголовнішою умовою національного виживання та єдності». У багатьох народів найважливіші міфи є подібними, що свідчить про їхню фундаментальність та архетиповість [1, с. 76].

Міф демонструє себе вербально та візуально: у гуманітарних дослідженнях, у мас-медіа, у мистецтві. Важлива роль у репрезентації провідних міфологем належить архітектурі. Міфи, трансформовані архітектурними засобами, стають важливим інструментом психоемоційного впливу, допомогою яких у суспільстві конструюють нові або відновлюють старі ідеали та уявлення. **Метою статті** є визначити яке місце посідає архітектура у сучасному конструюванні та репрезентації нових суспільних міфологем про Україну. Матеріали даної статті ґрунтуються на дослідженнях сучасних українських і європейських філософів, істориків та політиків (В. Горський, О. Забужко, Ю. Зерній, Н. Яковенко, Я. Грицак, Е.Сміт), а також українських теоретиків архітектури, які займалися питаннями суспільної української міфології (І. Фомін, Б. Черкес).

Обговорення проблеми

Проблема міфу та міфологічної свідомості зараз належить до пріоритетних досліджень, проте, як часто трапляється, зростання кількості теорій міфу швидше ускладнює розуміння цього феномену людського буття [2, с. 199]. Найбільш загальноприйнятне визначення міфу є наступне: міф – це елемент культури, що з'явився на ранніх стадіях еволюції людства (наприклад, героїчні та епічні міфи), проте він до цього часу є важливим компонентом суспільної свідомості, це є продукт специфічного духовно-практичного освоєння світу людиною, що передбачає синкретичне уявлення реальності й спрямоване на розгадку «останніх» підстав людського буття. Міф не є знання істини, він передбачає віру в істину. Міф сакралізує простір і час. Він заперечує час і за виразом К. Леві-Стросса являє собою «машину для знищення часу», оскільки міфологічна свідомість прямо поєднує «золотий вік» першопочатку з часом теперішнім і майбутнім.

Все вищесказане демонструє актуальність аналізу процесу міфотворчості на нинішньому етапі культурного розвитку України. Такий стан актуалізує численні міфологеми, нагромаджені впродовж століть в історичній пам'яті народу. Кожна з цих міфологем прагне стати стрижневою та об'єднувальною для нації. Здебільшого сьогоднішні новітні українські міфологеми гуртуються навколо кількох основних тем: Україна з точки зору Європи та Росії, Європа та Росія з точки зору України, Україна з точки зору України. Кожна з цих міфологем знаходить надзвичайно широкий діапазон трактувань у залежності від пріоритетів контингенту, де конструюється міф, та шару його колективної пам'яті. Однією з найбільш актуальних міфологем, яка активно розробляється практично всіма філософами, істориками, політиками сучасної України, є міфологема про історичну спадщину України – Київську Русь – спірний вузол в минулому України, одностайного пояснення якому досі не вироблено.

Міф про Київську Русь почав конструюватися ще на початку XIX ст. російськими істориками М. Карамзіним, С. Соловйовим, В. Ключевським і Г. Вернадським, які сформулювали концепцію, основною метою якої були легітимізувати права Росії на Україну. Міф стверджував, що Володимиро-Суздальське князівство, а згодом Москва були правдивими династичними і культурними спадкоємцями Київської Русі. Для підтримання цього національного міфу російські історики послідовно відмовляли в існуванні окремої української національної ідентичності, стверджуючи, що жителі, що заселяли землі сьогоднішньої України, були насправді росіяни; що Київ, захоплений спочатку монголами, потім литовцями, згодом поляками не у змозі довести своє правонаступництво щодо Київської Русі [3, с. 312 – 320].

Нове бачення української історії, а відтак і правонаступництва на спадщину Київської Русі, було розроблене наприкінці XIX ст. українськими істориками М. Грушевським, М. Костомаровим, В. Антоновичем. Монументальна багатотомна «Історія України-Русі» М. Грушевського стала класичним взірцем того, як «наукова діяльність ставала підґрунтям формування національної ідеології, оскільки встановлювала взаємозв'язок між давноминулими подіями і тогочасним суспільним нуртом, а відтак – закладала підвалини власної ідентичності. Історична схема М. Грушевського вперше простежила історію українського народу на усій його території і впродовж усього періоду існування, доводячи неперервність національного буття» [4, с. 5].

Радянські історіографи відродили російську традицію XIX ст. У радянській історіографії проблема легітимація Радянської імперії зайняла чільне місце, для чого послідовно розроблялася та обґрунтовувалася ідея про три братніх слов'янських народи та про їх «спільну колыску» – Київську Русь [5, с. 70]. Ця ідея настільки міцно була імплантована у масову свідомість радянських людей, що до цього часу залишилася надзвичайно живучою та для багатьох безсумнівною.

Нова ситуація – здобуття Україною незалежності – вимагає нового погляду на історію та ревізії багатьох міфологем. Академік В. Сергійчук заявляє: «...потрібно утвердити у свідомості нашого населення тисячолітні традиції української державності... Щоб належно виховати молоде покоління, потрібно йому дати таке бачення українського минулого, яке б могло захоплювати, надихати, щоб це було своє, рідне і всім добре зрозуміле» [6, с. 10]. Заступник директора Національного інституту стратегічних досліджень Ю. Зерній стверджує: «Сучасна Україна як модерна держава-нація долає складний шлях «привласнення» свого минулого, відтворення українського історичного канону... У спільну свідомість більшості громадян України інтегроване імперсько-радянське трактування національної історії. Демонтаж цих міфів, заміщення їх національними образами минулого має артикулюватися як пріоритетне завдання державної політики пам'яті та ідентичності. Зокрема йдеться про реконструкцію масових уявлень про прадавню та раньомодерну історію України, сконструйованих під впливом історіографічних доктрин імперсько-радянського офіційного метанаративу» [6, с. 26 – 27]. Найбільш небезпечним з цих міфів визначаються міф східнослов'янської єдності, який пов'язаний із спадщиною Київської Русі та спільним походженням «трьох братських народів»: «Київська Русь та її культурно-історичний спадок мають бути реконструйовані офіційним історичним каноном та цілеспрямовано ретранслюватися у колективну пам'ять

нації» [6, с. 31]. У працях новітніх українських істориків така робота вже розпочата. У вступі до «Нарисів з історії України» Н. Яковенко зазначає, що розробка питання «цивілізаційної спадщини Київської Русі» стає у книзі важливим завданням [4, с. 5].

У той же час вчені застерігають від зневажливого ставлення до історії, а відтак від конструювання неправдивих міфологем. Також застерігають від беззаперечного авторитету міфу: «Міф повинен залишатися у межах своєї компетенції, він не має права зазіхати на творення суцільного образу минулого» [2, с. 59]. Під час відвідин Києва у червні 2002 р. відомий європейський славіст, дослідник у тому числі й новітньої української міфотворчості, французький вчений Жорж Ніва у своїх виступав неодноразово наголошував, звертаючись до європейського досвіду, що на певному етапі національної самоідентифікації культура кожного народу відчуває певну потребу у творенні власного романтичного міфу: «Україна... звичайно мусить виробити власну міфологему. Але не слід забувати, що це все ж таки міфологема...» [2, с. 66]. В. Горський екстраполює це і на архітектуру, зокрема він пише: «Загрозливо поширюється в нашій культурі «декоративне» ставлення до історії. Під виглядом «реставрації», відтворення «справжньої» історії зникають у Києві ті уламки, руїни, що зберегли реальний «слід» минулого, доносили до нас подих справжньої історії народу. Натомість підносяться «реставровані» Золоті Ворота, церква Пирогощі, Лядські ворота тощо, хоча який вони мали дійсний вигляд – невідомо нікому. Та це не турбує, адже ми будуємо образ своєї минувшини не такою, якою вона була, а якою ми бажаємо її бачити. Така актуальна потреба прилучення до історичних джерел як запоруки ствердження неповторності власного «Я» перетворюється на зневагу до історії, яку можна побудувати і перебудувати кожному, як це йому до вподоби» [2, с. 59]. В. Горський є істориком і дещо спрощено характеризує архітектурну участь, проте значна доля правди у його словах є.

Сьогодні є вже загально визнаною величезна роль мистецтва в утвердженні нових суспільних ідеалів. «Для нації, що мусить вести боротьбу аж до перемоги – не може бути пізнавання власної минувшини самоціллю, заспокоєнням чисто теоретичного зацікавлення, але першим із необхідних творчих засобів, бо справа іде про продовжування життя, а не погляд на завершену історію», – писав Юліан Вассиан [7, с. 197]. Архітектурі належить у цьому процесі не остання позиція: специфічними засобами архітектурної мови вона візуалізує необхідні суспільству міфи, а перегляд історії та формування новітньої української міфології зараз стимулюють цей процес.

Основним творчим методом конструювання нових міфів в архітектурній практиці є відновлення пам'яток архітектури. Однією з перших пам'яток

архітектури періоду Київської Русі, яка була відновлена ще у радянські часи, стали Золоті ворота у Києві. У 1970 р. було прийнято рішення звести над залишками воріт павільйон, який не тільки захищав би їх, але й відтворював первісний вигляд споруди, рис. 1. Щоб виконати проект реконструкції, необхідно було провести додаткові дослідження, хоча над їхнім вивченням працювали визначні вчені – К. Лохвицький, Ф. Солнцев, П. Покришкін, А. Ертель, В. Ляскоронський, В. Богусевич, Ю. Асєєв, рис. 2, тощо. Після ретельного архітектурного та археологічного вивчення руїн у 1972 –1973 рр. було визначено древній рівень проїзду, вираховано первісні висоти арок, уточнено розміри і конструкцію валів та ворітної вежі, місце і план надбрамного храму. Все це дозволило авторській групі дослідників у складі архітектора-реставратора Є. Лопушинської, доктора історичних наук С. Висоцького, архітектора-реставратора М. Холостенка та інженера-конструктора Л. Мандельблата створити проект захисного павільйону. Своєрідність консервації залишків воріт полягала в тому, що нові конструкції павільйону зведено незалежно від древньої кладки, яку збережено повністю і яку можна оглянути з усіх боків. На сьогоднішній день питання відбудови Золотих воріт серед спеціалістів не викликає особливих суперечок: автентичні залишки збережені та захищені павільйоном, їх можна оглянути. Для пересічного громадянина цього цілком достатньо, щоб оживити у пам'яті події минулого. Натомість інші об'єкти стали предметом гострих дискусій серед архітекторів.



Рис. 1. Руїни Золотих воріт у Києві,
фотографія 1970 р.

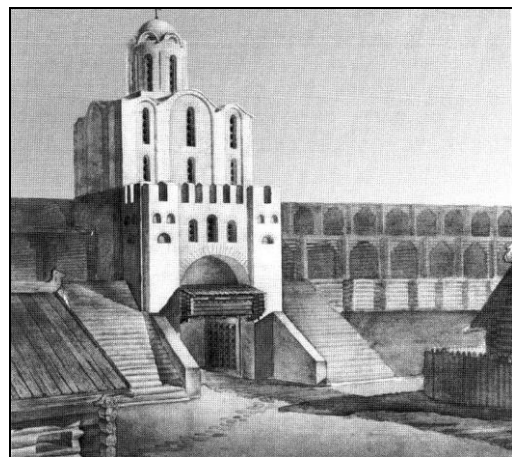


Рис. 2. Реконструкція Золотих воріт
у Києві за Ю. Асєєвим

Першою церквою, яку наважилися відновити з часів незалежності у Києві у формах XII ст. стала церква Успіня Пресвятої Богородиці відома як Пирогощя, розташована у північно-західній частині Контрактової площі

Подолу. Церква була знищена у 1934 р., проте перед цією акцією детальні дослідження збереженого вигляду пам'ятки провів І. Моргілевський. Вивчення пам'ятки тривало під час розкопок 1976 – 1980 та 1996 рр. (К. Гупало, Г. Івакін, М. Сагайдак, Г. Козубовський). Над вивченням історії церкви працював доктор архітектури Ю. Асеев, який виконав її реконструкцію. Питання про відновлення церкви в ансамблі Контрактової площі вперше постало в проекті реконструкції Червоної площі у 1972 р., згодом – у 1976 р. У 1990-х розпочали збирання громадських коштів на відновлення храму-пам'ятки і конкурсне проектування. Проектну документацію виконали фахівці інституту «Укрпроектреставрація» під науковим керівництвом Ю. Асеева. Але проект викликав масу протестів, як серед фахівців, так і серед громадськості. Науково обґрунтовану концепцію відтворення церкви затвердили на розширеному засіданні Комітету містобудування і архітектури й прийняли за програму для розробки проекту в оптимальному варіанті. Це завдання було покладено на фахівців інституту «Укрпроектреставрація», зокрема на архітектурно-реставраційну майстерню, очолювану В. Смирновим. Робоча документація з відновлення церкви доопрацьовувалася групою архітекторів під керівництвом тодішнього головного архітектора інституту В. Отченашка. Боротьба думок навколо Пирогощії тривала кілька років, до початку 1997 р.¹ Проте реконструкція розпочалася у 1996 р., а закінчилася у 1998 р. Церкву було освячено на Великдень митрополитом України Філаретом.

Найбільш резонансною подією стало обговорення відбудови Десятинної церкви у Києві. 12 лютого 2002 р. було підписане розпорядження Президента України «Про першопочаткові заходи із відродження церкви Богородиці (Десятинної) в м. Києві». Це перша кам'яна церква Київської Русі, споруджена руськими і візантійськими майстрами 988 – 996 рр. на честь Різдва Богородиці за часів князювання Володимира Святославовича. Ця церква стала першою давньоруською пам'яткою, на якій було проведено археологічні розкопки (К. Лохвицький, 1824 р.). У 1908 – 1914 рр. Д. Мілеєв дослідив північну та східну частини давньої споруди. На початку 30-х років ХХ ст. Десятинна церква, як і багато інших пам'ятників культури і мистецтва дорядянського періоду, була знищена радянською владою і від неї збереглися лише фундаменти, рис. 3. Найповніші дослідження решток церкви здійснив у 1938 –

¹ Журналіст Ю. Цюпа у статті «Діюча модель трактора в натуральну величину» категорично засуджував тенденцію відновлення храмів у місті. Зокрема, він писав: «Храм XII ст., зведений наприкінці ХХ ст., – уявляєте? Я – ні! Тим більше, що зводитимуть його не з спеціально виготовленої плінфи, як, скажімо, Золоті ворота. Поряд будови лежить і в перших шарах викладена найзвичайнісінька наша сучасна цегла, ота, що відшаровується і розсипається від найменшого повіту вітерця, не кажучи вже про дощ, сніг, ожеледь та інші атмосферні негаразди. І це називатиметься церквою XII ст.? А з чого виготовлятимуться архітектурні прикраси? З тієї ж цегли? Чи, може, з бетону? Я не кажу вже про фрески, мозаїки, іконостас – це буде цілковита вигадка. Тобто має абсолютну рацію доктор мистецтвознавства Григорій Логвин, коли отакі споруди зве новобудовами...».

1939 рр. М. Каргер та опублікував зведений план усіх розкопок пам'ятки. Спираючись на цей план, розробляли свої численні варіанти реконструкцій Десятинної церкви інші автори², рис. 4. Нині існує півтора десятка (!) варіантів такої реконструкції і як виглядала церква невідомо: «На відміну від Михайлівського та Успенського соборів, а також церкви Успіння Богородиці (Пирогощі), відновлення яких велось при наявності необхідної документації (окрім того, їх було зруйновано за пам'яті нинішнього покоління), складний характер споруди Десятинної церкви, брак даних про висоту всіх частин храму викликали і продовжують викликати різні тлумачення й різні версії щодо її вигляду» [8]. Питання про доцільність відтворення цієї святині досі не вирішене.



Рис. 3. Законсервовані фундаменти Десятинної церкви у Києві



Рис. 4. Реконструкція Десятинної церкви за Ю.Асєвим

Лядські ворота (Печерські ворота) на Майдані Незалежності стали ще одним предметом для дискусій. У 2001 р. проведено реконструкцію Майдану та споруджено пам'ятник на честь 10-річчя незалежності України. В ході цієї реконструкції справжні рештки воріт було частково пошкоджено під час риття котловану для ТРК «Глобус», а потім законсервовано. На їхньому місці на поверхні було зведено ворота, які мають вигляд барокової «тріумфальної арки», а увінчує їх фігура Архангела Михаїла – небесного покровителя міста. Дискусійним виявився їх вигляд, який не ґрунтується ні на яких наукових реконструкціях.

Натомість не викликає жодних запитань використання форм древньоруської архітектури у сучасному церковному будівництві. Прикладами такого будівництва у Львові є церква Різдва Пресвятої Богородиці на пр.

² К. Конант (1949 р.), М. Каргер (1950 р.), М. Брунов (1950 р.), О. Повстенко (1954 р.), Г. Корзухіна (1957 р.), П. Раппопорт (1962 р.), М. Холостенко (1965, 1987 рр.), Г. Логвин (1978 р.), Ю. Асєв (1982, 1996 рр.), Н. Логвин (1988 р.), О. Комеч (1987 р.), А. Реутов (1996 р.)

Червоної Калини (Р. Жук), рис. 5, церква св. мучеників Бориса і Гліба на перетині вул. Стрийської та Наукової (Р. Сивенький), церква Всіх святих українського народу на вул. Петлюри (Л. Скорик); у Києві: церква біля Південного терміналу головного залізничного вокзалу (Р.Сивенький), рис. 6, кафедральний собор Української греко-католицької церкви (М.Левчук); на Івано-Франківськійщині – церква у с.Тлумач (З.Соколовський, О.Мельник); у Харкові Свято-Сергіївський храм на вул. Дерев'янка (В. Можейко, Л. Черкашина), Студентська каплиця на вул. Лермонтовській (В. Можейко), храм Святого Священномученика Александра (А. Ткаченко, П. Чечельницький, Ю. Шкодовський, М. Кіреєв) та багато інших.



Рис. 5. Церква Різдва Пресвятої Богородиці на пр. Червоної Калини у Львові (арх. Р. Жук)



Рис. 6. Церква біля Південного терміналу головного залізничного вокзалу у Києві (арх. Р.Сивенький)

Висновки

Формування нової української міфології є актуальним завданням гуманітарних дисциплін, передовсім історії. Сьогодні перелаштовуються міфологічні засади, що поєднують національну культуру, визначаючи процеси розвитку самосвідомості українського народу. Архітектура є дієвим засобом візуалізації нової міфології і завжди є залучена у процес презентації нових міфологем суспільства. Одним з найбільш спірних міфів є міф про спадщину Київської Русі, нове бачення якого зараз активно розробляється сучасними українськими істориками та філософами.

В архітектурі ревізія традиційного трактування цього міфу презентується специфічними засобами у двох напрямках: відродження найбільш значущих храмових споруд, втрачених у період радянської влади і будівництво нових споруд з використанням форм давньоруської архітектури. Це співзвучно загальним процесам формування національної ідеї та самоідентифікації українського народу. Відбудова втрачених споруд зараз стає з однієї сторони важливим актуальним завданням, а з іншої – гостро дискусійною проблемою,

тому що відбудована споруда не відповідає самій природі історичної правди. Тому завдання архітекторів знайти можливі компромісні варіанти, оскільки потреба унаочнення та візуалізації пам'яток минулого є важливим елементом у процесі творення нового пласту колективної пам'яті українського народу.

Список використаних джерел

1. Сміт Е. Національна ідентичність. / Пер. з англ. – К.: Основи, 1994. – 223 с.
2. Горський В. Біля джерела: (Нариси з історії філософської культури України). / В. Горський. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2006. – 262 с.
3. Halperin J. Ch. Kiev and Moscow: An Aspect of Early Muscovite Thought. – Russian History. – 1980. – №7 – P. 312 – 320.
4. Яковенко Н. М. Нарис історії України : З найдавніших часів до кінця XVIII ст.: навч. посібник / Н. М. Яковенко. – К.: Генеза, 1997. – 310 с.
5. Дядиченко В.А., Лось Ф.Е., Сарбей В.Г. Развитие исторической науки в Украинской ССР. / В. А. Дядиченко, Ф. Е. Лось, В. Г. Сарбей – К.: Наукова думка, 1970. – 80 с.
6. Історична пам'ять як поле змагань за ідентичність: матеріали «круглого столу», 22 квіт. 2008 р. / за заг. ред. Ю. О. Зерній. – К.: НІС, 2008. – 68 с.
7. Націоналізм. Антологія. – К.: Смолоскип, 2000. – 705 с.
8. Олійник Ю. Миро чи сльози? / Дзеркало тижня. – № 7 (535) 26 лютого – 4 березня 2005.

Аннотація

В статті розглядається питання конструювання нових українських міфів, необхідних для становлення і розвитку української нації. Важне місце в цьому процесі належить новому прочтенню міфа про Київську Русь, яке активно розробляється в сучасній історії України. Показано, що архітектура своїми специфічними засобами сприяє утвердженню в суспільстві нової міфологеми.

Ключевые слова: міф, українська нація, Київська Русь, архітектура.

Annotation

The question of the constructing of new Ukrainian myths necessary for the becoming and the development of the Ukrainian nation is examined in the article. An important place in this process belongs to a new reading of the myth about Kievan Rus, which is actively developed in the modern history of Ukraine. It is shown that the architecture by the specific facilities is the instrumental in the assertion in the society of the new mythology.

Keywords: myth, Ukrainian nation, Kievan Rus, architecture.